

Matumizi ya lugha

1.

- a) Mtoto aliaye huchapwa
- b) Wavulana watatu wanatoka darasani pole pole (hakuna kinyume cha nomino)
- c)
  - i) Kule ndiko alikoingia
  - ii) Pale ndipo alipoingia
  - iii) mle ndimo alimoingia
- d) amewahi- kitenzi kisaidizi
Kupika
- e)
  - i) hali ya umaskini mkubwa
  - ii) Vumilia shida/ taabu
- f)
  - i) Funza
  - ii) Enea
- g)
  - i) Sentensi sahihi- mfano; mama anapika jikoni (kitenzi kimoja)
  - ii) Sentensi ambatano- mfano mama anapika jikoni na baba anasoma gazeti
  - iii) Sentensi changamano – mfano mwanafunzi aliyechelewa aliadhibiwa (vishazi viwili) tegemezi na huru)
- h) S _____ KN+KT
 KN _____ N+ V+V
 V _____ Huyu
 V _____ Mzuri
 KT _____ T+E
 T _____ Anafundisha
 E _____ Darasani

- i)
  - i) Mama alifanya kwa niaba ya mwanawе
  - ii) Mama alilima shamba ili mwana afaidike
- j) “Ah huu ndio upuzi aliotuitia?” mmoja akaropoka
- k) Anakula kifisi
Kitausi
Kinyama nk
- l) “Mimi nimeonewa kwa kuwa sijashiriki ulevi kutoka mwaka jana”.
Mshtakiwa alijitetea
- m) TU- Nafsi ya kwanza uwingi (watendaji)
LI- Wakati uliopita
WA- Nafsi ya tatu uwingi (Watendewa)
LIM- Mzizi wa kitenzi
I- kauli ya kutendewa
a-Kiishio/ kimalizio
- n) Mzizi wa mbaruti huu haukumponya mtu ambaye alikuwa na shida kama hii yako
- o)
  - i) vile vitauzwa
  - ii) Vitu vite vitauzwa
  - iii) Viti huuzwa vite meza huuzwa

- p)
- i. KU- kiambishi kanushi cha wakati uliopita
  - ii. KU- kurejesha nafsi ya pili umoja
  - iii. JI- binafsi yenye mwenyewe
  - iv. JI – uzoefu wa kutenda jambo
- q) jibwa langu si kali sana
2. (a) (i) Chota - chovya (al.1)
(ii) Lewa – levyia (al. 1)
- (b) (i) King'ong'o – m, n, ny, ng' (yoyore 1x1 =al.1)
(ii) Kiyeyusho – y,w(yoyote 1x1=al.1)
- (c) Kwa mfano:-
Kivumishi : Askari shujaa ametuzwa (1x1= al. 1)
Kielezi: Askari yule alipigana kishujaa(1x1=al. 1)
(Hakiki jibu la mwanafunzi)
- (d) Vitenzi – tulkwisha, kutambua, alikuwa ndiye (hoja 4 x ½ = al. 2)
- (e) Ma(ji) chinjio haya ualikarabatiwa kwa ma(ji) pesa mengi (al. 2)
- (f) (i) Jambazi liliiloiba linaishi dukkani (al. 1)
(ii) Jambazi linaloishi dukani ndilo liliiba (al.1)
(iii) Jambazi liliiba punde tu baada ya kutoka dukani (al.1)
(iv) Jambazi liliiba vitu kutoka kwenye duka (al. 1)
- (g) (i) Uvichanganue (al. 1)
(ii) Kulizibua (al. 1)
- (h) Wavu uliookatika ni wao (al. 1)
- (i) -(i) Lengo /nia k.m. Nipe pesa nikanunue kitabu
- (ii) Kitendo cha pili (matokeo ya kitendo cha kwana k.m. Alianguka akaumia.
- (k) "Harakisheni mrudi leo, la sivyo mtakosa tuzo" mama alisema
Mama alisema "Harakisheni mrudi leo, la sivyo mtakosa tuzo".
- (l) "Sijaona kitabu kizuri kama "Mayai waziri wa Maradhi," Utaniazima siku ngapi?" Bashiri
alimwuliza Rita.
- (m) Mama anapika na baba akisoma gazeti. (al. 4)

S	$S_1 + U + S_2$	S_2	$KN + KT$
S1	$KN + KT$	KN	N
KN	N	N	baba
N	Mama	KT	T+N
KT	T	T	akisoma
T	anapika	N	gazeti
U	na		

- (n) Hakiki jibu la mwanafunzi.
k.m. Ziada alimfagilia mama nyumba kwa ufagio

Ecolebooks.com

Nyumba – kipozi, mama-kitondo- ufagio – ala/kitumizi

- (o) (i) Fa (mazoea) k.m. watu hufa kwa maradhi mbalimbali
(ii) La(kutendeka) k.m. Chakula hiki hulika upesi.
(iii) Pa(kutendea) k.m Alinipea mtoto maziwa nilipochelewa kazini (kwa niaba yangu)

(p) – Wanafunzi waliofanya vyema – kishazi tegemezi
- Walituzwa jana- kishazi huru(al. 2)

(q) wa – nafsi
li – wakati
wa – nafsi (mtendewa)
pend – mzizi .shina
eze- kauli/kinyambuzi
a – kiishio $6 \times \frac{1}{2} = 3$)

Ecolebooks.com

KN3 _____ N3

N3 _____ Staftahi

- g) Shuku- mshukukiwa/ kushuku/ ushukiwa
vumilia- uvumilivy/ mvumilivu/ kuvumilia
Shona- Mshono/ mshoni/ mshonaji/ ushonaji/ kushona
Lia- mllo/ kilio/ kulia
- h) i) jinsi- Imetumika kuonyesha jinsi ya kutekeleza jambo
ii) Jinsi- Imetumiwa kuonyesha mwenendo
- i) Uhodari- nomino dhaharia
Wanariadha- nomino ya kawaida
Kenya- nomino ya pekee
- j) i) Choyo kama nomino
Mfano Uchoyo wa kocco ni wa kupita kiasi
ii) kama kivumishi
Mfano Mtoto mchoyo hapendwi na wenzake
iii) Kama kiwakilishi
Mfano Mchoyo aliyeninyima chakula ameshikwa na polisi
- k) i) Mstari _____
Hutumika a) kutilia neon au fungu la maneno msisitizo
Mfano Ukienda dukani uninunulie daftari la hesabu
b) Kuonyesha anwani ya vitabu, vichwa vya habari au majina ya machapisho
kama Mjarida
Mfano Tamthilia ya kifo kisimani imesifika
- ii) Parandesi [ ]
a) Kufungia maneno yatoayo maelezo zaidi kuhusu maneno yanayotangulia
Mfano Alipoenda katika maabara [chumba cha sayansi] hakufuata maagizo ya
mwalimu
b) kubainisha nambari au herufi katika orodha
Mfano [a] [b] [c]
c) kutoa maelezo na maelekezo kwa waigizaji katika mchezo wa kuigiza
Mfano Bokono: [Akiashiria kwa kidole] tukutane pale kwa haraka!
- l) i) Fundi ameharibu saa
ii) umeonewa mgeni?
m) Kigari cha mzee Maritu kimekigonga kigombe cha jirani wake
4. Matumizi ya lugha
- a) i) e – lrabu ya mbele – hutamkwa kutumia sehemu ya mbele ya ulimi
- lrabu ya midomo – hutamkwa midomo ikiwa imetandazwa
ii) n – sauti ya ufizi

- Nazali
  - b) i) Kiimbo – Ni upandaji na ushukaji wa sauti unaofanyika wakati mtu anapozungumza
Shadda – Ni mkazo katika nenoau maneno
  - c) i) U – U – Nomino za dhaharia zitumiwe
ii) Pokomo/ Pakumu k.m Mahali humu ndimo alimoingia
  - d) Tubu
  - e) - Kudhihirisha vitenzi vya silabi moja – kula, kuja n.k
    - Mwanzo wa vitenzi
    - Wakati wa ukasho k.m haku, hatuku.....
    - Kuonyesha mahali k.m kuliko na miti
    - Kiwakilishi cha nafsi k.m anakuita
  - f) Mfano: Msichana yule anasoma barabara
  - g) Ng'ombe aliyeletwa juzi ameuzwa leo jioni
  - h)
    - a) Mshangao
      - Kuonyesha hisia
      - Kuamrisha
      - Kutahadharisha/ kuonya
    - b) Mshazari
      - Katika uandishi wa kumbu 2
      - Kuonyesha maneno Fulani yana maana sawa
      - Kuonyesha 'au'
  - i) Mfano: majirani waliwiana radhi baada ya utesi wa siku nyingi
  - j) Kijdama cha kijigombe kile kimeuzwa
  - k)
    - i) Dhamani – mwezi wa mwisho wa kusi (demani)
    - ii) Thamani – Gherama / ubora wa kitu/ bei
  - l) Tusingalikuwa na pesa tuingalinunua magari
  - m) Mchezaji – kipozi
    - mwenzake – kitondo
    - kwa mguu- ala
  - n) Sahihi – sentensi ya wazo moja/ kitenzi kimoja
    - Ambatani – sentensi mbili au zaidi zilizounganishwa
  - o) Ni-
    - ta- awali   a -   ji-
    - e- tamati
  - p) Mwalimu alimwambia mwanafunzi kuwa wangeaza masshindano kesho yake/ siku
itakayofuata
  - q) – Njia
    - Vizuri/ mwafaka/ sawasawa
  - r) Mofimu huru
Mofimu tegemezi
5. a) (i) Mkwezi, ukweaji, mkweaji

- (ii) Uhimarishaji, kuimarisha
- b) (i) Muundo wa irabu pekee; mfano, a, e, i , o, u
  - (ii) Muundo wa konsonanti na irabu, mfano; pa, ma, to
  - (iii) Muundo wa konsonanti, konsonanti na irabu, mfano; kwa, cho, twa
- (c) Mungu ndiye aliye na uwezo wa kuumba na kuumbua
- (d) Meza zizi hizi ndizo zilizotumiwa kulia
- (e) (i) chiwa
  - (ii) nywewa
- (f) a nafsi ½
 Ta wakati ½
 Ku mtendwa ½
 - Ajiri kiini/mzizi ½
- (g) Japo tu wafisaidi tunajua sheria.
- h) (i) darasani – kielezi cha mahali
  - (ii) kisabuni – namna mfanano

- j) /z/ hutamkiwa kwa ufizi
  - ni sauti ghuna
- /k/ - hutamkiwa kwa kaakaa gumu
  - ni sauti hafifu
- (k) – kuonyesha ukubwa
  - Jia la kuingia ikulu limefungwa
  - Kiambishi cha kurejelea mtenda
  - Rehema anajitahidi sana.
- (l) Vigaari vyote vilivyobakia vitauzwa na kizee kile chembamba (vitahiniwa 7-2;vitahiniwa
- m) (i) Kila mwanafunzi alipewa andazi a yai moja.
  - (ii) Nipe huo mkoba nitoe ndani vitabu vyangu.
- (n) (i) Darasa lako ni safi.
  - (ii) Chako kinapendeza sana.
  - (iii) Watoto wako uwanjani
- (o) Shamba lile kubwa – kishazi tegemezi
  - Litauzwa kesho – kishazi huru.
- (p) Musa alimkaribisha Rahma na kumsihi akae.
  - Rahma alishukuru na kumuuliza habari za pale
- q) Somo la kiswahili lilikamilika vizuri

- Rita ni somo yangu kwa sababu tunaitwa jina moja.
6. (A) O na U
 (B) Ng'oa kisiki hiki haraka!"Askari akaamrisha mahabusu.
 (C) (i)Si vizuri wanafunzi kuibiana pesa.
     (ii)Mchuzi huu uliharibika kwa kuongezwa chumvi vyingi.
     PO-ya pili-mahali
 (E) Naibu wa Chansela chuo kikuu aliwaambia mahafala kuwa wasichana wakichumishwa wangeweza kuiwa zaidi masomoni kuliko wawulana.
 (F) Mtoto wetu mdogo amepotea. (Mwalimu akadirie) .
 (G) Linalosemwa silo linalokuwa.
 (H) Ukiwa mwenye bidii utayapata mafanikio maishani
 (I)   S → S¹+U+S²   S²→ KN+K
       S¹→KN+KT   KN→N
       KN→W   N→ Mwenda
       W→MIMI   KT→T
       KT→T   T→Hakumwona
 T → sikumwona
     U → wala
 (J) (i)Hitilafiana /kosana/pigana
     (ii)Kashifu (Mwalimu akadirie)
 (K) Ibaada
     Maabadi
     Ufisadi
     Mfisadi
 (L) Janajike hili limezaa matoto manne.
 (M) (i)Mbio –Nomino
     (ii)Mbio-Kielezi
 (N) Msichana aliyeitwa - tegemezi
     alikuwa mkorofi-huru
 (O) A-nafsi
     (i)Aliitwa   (ii)Ha-Kikanushi
     A-nafasi   Ku-Nafsi ya tatu
     Li-Wakati   Wakati uliopita kikanushi

 (P)(i)Kuna- kukwaruza kutumia kitu chenye meno mf-Kukuna nazi. Dhana ya-Kuwa na kitu
     Guna-Kukataa
     mf-Mwanafunzi aliguna alipotaka kuchapwa
 (Q) Huanza na U halafu hudondo u
     mf Uzi-Nyuzi
     U-Mb
     Wa-Nya nk   (alama 3)

- (R) (i) Kuhama
(ii)Kukaa mahali
7. (a) (i) Jitu linalotusumbua sharti liadhiwe vikali
(ii) Mmea upendwao/ambao hupandwa katika msimu wa masika humea
(b) (i) Juma alisema ya kuwa /kuwa/ ya kwamba / kwamba angerudi tu ikiwa/ kama wangekubali kuomba msamaha
(ii) Mwalimu Mkuu aliwataka /aliwaambia waeleze vile Walivyoenda hapo na namna wangeenda watakavyoenda
(c) (i) Simba aliyekula mzoga alimuogofya kwa hivyo hakumwangalia
(ii) Ni rahisi kukata mti wa zambarau ikiwa unatumia musumeno
(d) (i) Alilia kwa sababu ya mwanawe
(ii) Alimnyenyeka mwanawe ili ampe msaada
(e) (i) Hatungewalaki kama hatungejua hawaii
(ii) Tungafanya kazi tungalikuwa matajiri au Tungefanya kazi tungekuwa tajiri
(f) – ki ya masharti
- ki ya udogo
- ki ya lugha kwa mfano kikamba
- ki ya ngeli ya ki-vi
- ki ya jinsi / namna kwa mfano tembea kijeshi n.k
(g) (i) Jipyा
(ii) Mwingine
(h) (i) Safari/msafara/usafiri
(ii) Mzazi/mzaliwa/uzazi
(i) Yohana na Emanueli walifunga safari wakielekea Mashariki, kusini na hatimaye MagharibiWalifika huko Novemba mwaka jana . Walipokuwa wakirudi, walimkuta Mwalimu mkuu njiani ambaye alishtuka kuwaona pale.
(j) Kijoka kile kirefu kilifukuzwa na vijitu vingi
(k) (i) Alipovua
(ii) Alisimama
(I) (i) gh – Kikwamizo /kaakaa laini
(ii) j - kikwamuzo /kaakaa gumu
(m) Uwanja ulifyekwa vizuri na mahabusu
8. (a) (i) Kiosk (Kiingereza) – Kioski
(ii) Hundir (Kihindi) – hundi
(iii) Lakh (Kihindi) – Laki
(iv) Shukran (Kiarabu) – Shukurani
(v) Shirt (Kiingereza) – Shati
(vi) Rushn (Kiajemi) – roshani
(vii) Kod (Kiajemi) – Kodi
(viii) Duvin (Kifaransa) – divai
(ix) Court (Kiingereza) – Korti

zozote 4 x ½ = al. 2)

(b) "Kitabu changu kipo wapi?" Mwaimu laiuliza alipoingia darasani ($\frac{1}{2} \times 4$ (vithiniwa)

(c) (i) Mimi

(ii) Wewe

(iii) Yeye

Mtahini ahakiki sentensi za watahiniwa sentensi (tuza al. 1)

Viwakilishi tuza al. 1)

(d) (i) Watoto hawaendi shulen kila siku

(ii) Walimu hawajafunza wanafunzi vizuri (2x1=al. 2)

(e) (i) Kila mmoja aliandika kwa niaba ya mwenzake

(ii) Kila mwanafunzi alimpelekea mwenzake barua (2x1=al.2)

(f) (i) Mwanfunzi aliyetuzwa ni wa shule yetu

(ii) Sikuziona nyazi zitengenezwazo ngoma tuzionazo pale (2x1=al.2)

(g) Sentensi sahili

S – KN +KT

KN – N

N – Kiarie

KT – t + KN

t – ni

KN – N + V

N – mwanafunzi

V – Mtifufu

(h) (i) Kisu – Ki-Vi

(ii) nyavu – U-Zi

(iii) Chai –I-I

(i) KI - Kiambishii awali kiwakilishi nomino (nafsi)

LI - Kiambishi awali – wakati

CHO – Kiambishi awali kirejeshi

KI - Kiambishi awali –kitendwa

KAT - Mzizi

A - Kiishio

(j) (i) Olewa

(ii) Ozwa

(iii) Olea

(k) – Kukamilisha sentensi

- Kuandika vifupi

- Kuonyesha tarehe

- Kuonyesha desmali

(l) (i) Shamirisho kipozi – Shamba

(ii) Shamirisho ktiondo – mamake

(iii) Shamirisho ala – kwa trakta

(m) (i) Cahapa – uchapishajii, machapishi, mchapishaji, kichapo, kuchapa

(ii) Goma – mgomo, migomo, mgomaji, ugomaji, kugoma

(n) (i) Kishazi huru – Chakula huweza kujenga au kubomoa

- (o) (ii) Kishazi tegemezi – ambacho ni muhimu
  - (i) Ukienda mle mwao atakuwemo
  - (ii) Ukienda pale pao atakuwepo
  - (iii) Ukienda kule kwao atakuweko
- (p) Kijibwa kidogo kimekanyagwa na kigari

- 9. a) "Mrudi leo, la sivyo mtakosa tuzo," mama alihimiza ✓
- b) Uovu aliquotuonyesha hautasahaulika
- c) i) Mkulima alipanda Pamba shambani (Mmea)
  - Au
  - Msichana yule alijipamba vizuri (kujipodoa)
  - ii) Jambazi yule alimbamba askari (Kamata kwa nguvu)
    - Au
    - Gari lake liliharibiwa bamba (Sehemu ya gari)
- d) - Mdomo/ meno
  - Mdomo/ meno
- e) i) Kuonyesha neno linaendelea katika mstari wa pili k.m tulikwenda uwanjani
  - kuji - onea mchezo wa kandanda
  - ii) Kuonyesha silabi za maneno k.m ba – ba
  - iii) Kutenganisha maneno ambatano k.m elimu – viumbe, isimu – jamii
  - iv) Kuonyesha kipindi cha muda Fulani 1950 - 1960, 1970 – 1983
  - v) kuonyesha aina za maneno yaliyoandikwa kwa vitengo; kwa mfano:-
    - Nyanya amepanda ndizi za aina ya mkono - wa – tembo!
  - vi) Kudumisha sauti k.m masala – a – a – le!
- f) Aliyepiga
- g) i) ni – kitenzi kishirikishi kikamilifu ✓1
  - ii) yamekuwa – kitenzi kisaidizi ✓1
    - yakihifadhiwa – kitenzi kikuu ✓1
- h) Ambaye – kiwakilishi kirejeshi ✓1
  - nani- kiwakilishi kiulizi ✓1
    - i) Kuonyesha ukubwa wa nomino
      - Jitu lmekufa
      - Majitu yamekufa
    - ii) Kuonyesha nomino ambazo hazina umoja na wingu
      - Tikit lilonunuliwa
      - Tikit yaliyonununliwa
    - iii) Kuonyesha vitu visivyo na uhai
      - Jiko lilivunjika
      - Meko yalivunjika

- iv) Kuonyesha vitu dhahaima
 Shetani lilifukuzwa
 Mashetani yalofukuzwa
 j) - Karo – SH kipozi
 - Watoto – SH kitondo
 - Kwa hundi – SH Ala/ kitumizi

- k) I – ZI – Tikiti ienunuliwa
 Tikiti zimenunuliwa
 Li – ya – Tikiti lilinunuliwa
 Tikiti yalinunuliwa

S	KN + KT √1
KN	N √1
N	Hakimu √1
KT	T + E √1
T	alimwadhibu √1
E	kinyama √1

(al 4)

m)

Ficha	Kutenda	Kutendua	Kutendama
Tanda	Fichua √1	Fichama √1	Tandama √1

- n) Kivai – Ni tungo ambalo huundwa kwa maneno aghalabu mawili na huwekwa pamoja
 kuwasilisha kitu kimoja

(al 1)

10. (j) Rabsha – fujo, ghasia
 Damu- ngeu

(k)

- (l) Kijani ni mrefu
 Nendeni shambani

- (m) Johana alisema; Nitapata alama zote katika majaribu wa jana
 (n) Jembe linunuliwalo hupotea

(o)

S				
KN		KJ		
N	J	T	E	E
Mtoto	anayelia sana	ameadhibiwa	leo	asubuhi

(p) Kibainishi (')

Fupisha neno ‘taondoka

Ving'ong'o ng'ombe

Kuonyesha tarakimu iliyodondolewa '95

Hakikisha majibu ya mwanafunzi

(q) Toinyo- mtu aliyekatwa sikio moja

Huntha – mtu aliye na sehemu mbili za siri

11.

- (a) (i) Alisifiwa
 (ii) Kuliridhi
 (b) Abiria waliojeruhiwa sana walipelekwa hospitali haraka

(c) (i) - Nyanya yake amewasili

- Mke wake amewasili

(ii) - Alimrudi kwa sababu ya mpira

- Alimpiga kwa kutumia mpira

(d) - Kuonyesha hali ya ukubwa, mfano; jitu, jisu, jiji n.k.

- Ikiwa mwishoni mwa kitensi jina ili kuunda nomino yenye maana ya kazi ya mazoea.

Kwa mfano; msemaji, mwimbaji, mchoraji n.k.

- Kama kiambishi cha kuonyesha dharau au kudumisha mfano jivilana, jisichana, n.k.

- Kiambishi rejeshi kinachotambulisha kama mtendaji amejifanya kitendo ye ye mwenyewe au

- anajionyesha kuwa mtu wa tabia au matendo fulani .
 mfano; - Mavitu alijitia kitanzi
 - Amejiwekea akiba ya kutosha n.k
- (e) a – Karibu na kati, chini ya ulimi
 i – Juu mbele ya ulimi
 u – Juu nyuma ya ulimi
- f) (i) – Mfinyanzi hulia gaeni
 Kigae- Kipande cha kitu
 Mfinyanzi – Mtu anayetengeneza vyungu
 -Ina maana kuwa mtu anaweza kutengeneza kitu kama chungu na badala ya kufaidika na maarifa yake kwa
 kutumia kile chungu hubakia kutumia kitu cha hali duni (kigae). Ni wengine ndio wanafaidika na maarifa yake
- (g) Mzee Kamau alishangaaa na kusema kuwa mtoto huyo alikuwa mkaidi kama kirongwe hasa kwa
 kutoheshimu babake.
- (h) – Kishazi huru – Limefunguliwa rasmi
 - Kishazi tegemezi darasa lililojengwa
- (i) - Shamirisho kitondo – watoto
 - Shamirisho kipozi – karo
 - Shamirisho ala – kua hundi
- (j) Kibuzi/kijibuzi chake hakina vijinyoya/vinyoya vingi wala kiharufu/kijiharufu kikali
- (k) – Kuhitaji
 - Uchafu
 - Kuwa na nia ya kufanya jambo fulani
- (l) Nimekuondolea tatizo lako yafaa unishukuru
 m. (i) Nyima mtu uhuru unaohitajika
 (ii) Kuwa na siri
- n) (i) A – WA
 (ii) U – U
- (O) (i) Mimi – cha nafsi
 (ii) Huyo – kiwakilishi kiashiria

12. a) i) nani? ✓
 ii) Yapi? ✓
 iii) Mbona? ✓
 b) LIM ✓ 1
 c) i) Pale ndipo alipoingia ✓ 1
 ii) Kule ndiko alikoingia ✓ 1
 iii) Mle ndimo alimoingia ✓ 1
 d) i) Ni nomino inayopokea athari ya kitenzi ✓ 2
 ii) Wali – shamirisho kipozi ✓ 1
 Baba – shamirisho kitondo ✓ 1
 Kwa sufuria – shamirisho ala ✓ 1
 e) i) Ukoo/ nasaha – hawa ni watu wa mlango/ wa samba

- ii) Kifungu katika Biblia – Kitabu cha Yohana mlango wa 3 mstari wa 4
  - f) i) Hivi ndivyo alivyofanya kazi (kielelezi cha namna) ✓ 1
    - ii) Viatu hivyo ndivyo tulivyonunua (kisisitizi) ✓ 1
  - g) Watalii walivutiwa na chai hiyo
  - h) i) Haraka zake zilimwumiza ✓ 1
    - ii) Tembea haraka ili usichelewe ✓ 1
  - i) (i) Yeye mwenyewe aende asitumie mtu mwagine ✓ 1
    - (ii) Mtu anayemiliki ktu atembelewe ✓
  - j) NI – nafsi ya kwanza umoja✓1
    - uwingi wa wahusika✓1
    - undani wa mahala ✓ 1
  - k) Watakapokuja watawaletea walinzi nyuta na pole
  - l) (i) I – ZI ✓ 1
    - (ii) LI – YA ✓
  - m)- k/g ✓1
    - N ✓1
  - n) (i) Mama angali anapika jikoni (kitenzi kisaidizi)
    - (ii) Mama angali ji koni (kitenzi kishirikishi)
  - o) Mtoto aliaye ni huyu
  - p)- Nani- kiwakilishi kiulizi ✓1
    - Huyu – kiwakilishi kionyeshi ✓1
13. a) (i) Sisi tu wanafunzi
       (ni, ki, u, zi, li, yu, ndisi, ndimi)
       (ii) Mwalimu alikuwa anafundisha .
          (Tathmini jibu ya mwanafunzi)
- (b) "Je, unaipenda hali ilivyo ?' Mwenzake alitaka kujua . alama za mtajo ½
     Kuanza kwa herufi kubwa ½ (Je)
     kama ½
     Alama ya kiulizi ½
     Mwenzake kuanza kwa herufi kubwa ½
     Kituo mwishoni mwa sentensi (.) ½
- (c) Ka – Inaonyesha mfululizo/mfuatano wa matukio/vitendo
     hu – Kuonyesha hali ya mazoea
- (d) Mama alituchapa, akatupa chakula na maji.
- (e) - Ghuna – zinasababisha mtetemeko wa nyuzi za sauti;
     /b/, /d/, /v/, /z/, /g/, /gh/ /l/, /r/, /m/, /n/, /ng/, /ny/, /w/, /dh/.
- Si ghuna – Hazisababishi mtetemeko wa nyuzi za sauti; /h/, /th/, /ch/, /t/, /p/, /f/, /s/, /k/, /sh/
     maana
     mifano miwili kila aina
- (f) Dua – maombi – Marehemu aliombewa dua na kasisi

Tua-shusha – Ndege ilitua kiwanjani abiria wakashuka

(g) Vijia vyembamba ni hatari kwa usafiri wa vigari

(h)

(i) Wa – Mofimu ya nafsi (tatu wingi) /ngeli (A-WA)

Li – Mofimu ya wakati (uliopita)

O- Mofimu ya 'O' rejeshi

Chek- mofimu ya mzizi/shina la kitenzi

eshw – mofimu ya kauli /mnyambuliko

a = kiishio (mofimu)

(j) - Ugonjwa wa saratani hufisha watu polepole

- Mkulima alisokota kamba ndefu

(k) Ongancha alimjengea babake nyumba kwa matofali mazuri sana

babake – kitondo

nyumba – kipozi

kwa matofali – ala

sana – chagizo

Kitondo- mtendewa/kitendewa

Kipozi – kilichotendwa

Ala – kilichotumika kitenda

Chagizo – Kielezi, jinsi kilivytendwa

(l) Mchezaji kijana alifunga bao- kivumishi

Kijana yule alifunga bao – Nomino

(Tathimini majibu ya mwanafunzi)

(m) – Mtoto ambaye alikuwa anacheza ameanguka au

- Mtoto aliyeokuwa anacheza ameanguka

- Vitabu hivi ambavyo vimesahihishwa ni vya wanafunzi

(n) – Msichana yule alitembea kitausi – kielezi namna mfanano

- Mbwa alibweka bwe! – kilezi nmana kiigizi (1x1=al.1)

(Tathimini majibu ya mwanafunzi)

(o) Manukato – YA-YA: Manukato – manukato

- Manukato yananukia

- Manukato yananukia

uwati – U-Zi: Uwati – mbati

- Uwati uliotumiwa kujenga nyumba umevunjika

- - Mbati zilizotumiwa kujenga nyumba zimevunjika

(p) Tui ni maji meupe yanayopatikana katika nazi iliyokunwa

- Mtu anayevunja nazi lazima afaidi tui lake
- Yeyote anayeifanya kazi ngumu lazima afaidi matunda ya kazi yake.
- Anayehusika na shughuki yoyote yenge tija atafaidika (jibu lolote moja al. 1)

14. A) Mwandishi hakuwa na mtu mwingine yeyote alipoenda sokoni. (al. 2)

Mwandishi hakwenda mahali pengine ila sokoni.

B) "Hodi! Hapana wenyewe nini?" Jinani alimaka. Nitarudi kesho. (al. 4)

D) Mwanafunzi adurusuye ndiye apitaye mtihani. (al. 1)

E) Dhambi za mwandamu zilifisha Bwana Yesu. (al.1)

F) Kumchukulia kuwa mjinga (kumdhalilisha/dudisha mtu) (al. 1)

G) Thumni. (al. 1)

H) i) Ningalisoma kwa bidii ningalifaalu katika mtihani ule

ii) Atakuwa amekuja.

I) i) Chungu – Mdudu

ii) Chungu - Chombo cha kupikia.

J) i) Sisi sote tuna soma (Nafsi ya kwanza wingi)

ii) Kuni zote zimewaka moto ya ‘U-zi’ wingi.

K) Msafiri - safari

Kwafiri – msafara usafiri.

L) Alikimbia kwa nguvu zake zote lakini (ijapokuwa, ingawa) alishindwa kwa
vile/madhali/ kwa sababu kulikuwa na mwenye mbio kumliko.

M) Kutokesakwa vitendo mtawalia (Kimoja mara tu baada ya kingine)

N) M n ny ng'

O) Ameepua/ Amedeua/Ametegua chungu mekonii.

P) Vijitu vichoyo havifai kwa vyovyote vile. (al. 2)

Q) Ukiionana naye mwambie asije kuniona. (al. 2)

R) i) Kama kiambishi kiwakilishi cha nafsi yakwanza wingi (sisi). (al. 1)

Tutasafiri kesho kutwa)

ii) Kuonyesha kuwa hakuna ziada ya kilichotajwa. (Mkutano ulihudhuriwa na wanachama
watano tu). (al. 1)

S)

KN		KJ	
N	S	T	E (CH)
Mwanafunzi	Aliyeleta kitabu	amepongezwa	sana

T) Wanunuzi viwanja (al.2)

SH Kitondo SH Kipozi

U) i) a-wa

ii) i-zi